

VI–XI ASRLARDA VIZANTIYA IMPERIYASI

Sattorov Firdavs Ulug'bek o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Tarix fakulteti talabasi

Tel: +998919058632

e-pochta sattorovfirdavs1601@gmail.com

Qulmurodov Sirojiddin Baxrom o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Tarix yo'nalishi talabasi

Tel: +998930380121

E -pochta sarvinozqulmurodova14@gmail.com

Turovov Chori Yo'ldoshevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Tarix yo'nalishi talabasi

Tel: +998994167403

E – pochta yokubovyuldosh@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada G'arbiy Rim imperiyasining German qabilalari tomonidan istilo qilinishi, Feodosiy vafotidan so'ng imperiyaning o'g'illari o'rtasida bo'linishi, Osiyo Sharqi bilan savdo tijoratning oshishi, Yustinian davrida imperiyaning kuchayishi, Vizantiyaning bo'linib ketishi haqida ma'lumot beradi.*

Kalit so'zlar: *G'arbiy Rim, Konstantin Buyuk, Feodosiy I, Misr, Mesopotomiya, Sosoniylar, Qrim, Bolqon yarim oroli, Bolgariya, Yustinian, Ostgot qirolligi, Avgust, Trayan.*

Аннотация: *В этой статье рассматриваются завоевание Западной Римской империи германскими племенами, раздел империи между сыновьями после смерти Феодосия, увеличение торговли с Восточной Азией, усиление империи во времена Юстиниана и раздел Византии. обсуждаются. дает информацию.*

Ключевые слова: *Западный Рим, Константин Великий, Феодосий I, Египет, Месопотамия, Сасаниды, Крым, Балканский полуостров, Болгария, Юстиниан, Остготское царство, Август, Траян.*

Annotation: *In this article, the conquest of the Western Roman Empire by Germanic tribes, the division of the empire between the sons after Theodosius' death, the increase in trade with East Asia, the strengthening of the empire during the Justinian period, and the division of Byzantium are discussed. gives information.*

Keywords: *Western Rome, Constantine the Great, Theodosius I, Egypt, Mesopotamia, Sassanids, Crimea, Balkan Peninsula, Bulgaria, Justinian, Ostrogoth Kingdom, Augustus, Trajan.*

Sharqiy Rim imperiyasi. *G'arbiy Rim imperiyasi German qabilalari tomonidan istilo qilingandan keyin ham Rim imperiyasining Sharqiy qismi yana uzoq vaqt hukm surdi. U hatto o'zini rasmiy suratda Rim (Romeya) imperiyasi deb atadi. Lotin tili yana uzoq vaqtgacha Sharqiy imperiyasining davlat tili bo'lib qoldi. Lekin Sharqda xalq, yunon tilida*

gaplashardi. «Rim imperiyasi» degan nom bora-bora yo'qolib, «Vizantiya imperiyasi»²³ degan nom yuritila boshladi (imperiyaning poytaxti qadimgi vaqtda Vizantiya deb atalgan bo'lib, 330 yilda Konstantin Buyuk²⁴ unga Konstantinopol deb nom bergan edi). Ba'zi olimlar xuddi shu yilni Vizantiya imperiyasiga asos solingan yil deb hisoblaydilar. Lekin tarixchilarning ko'pchiligi Vizantiya imperiyasi 395 yilda, ya'ni Feodosiy I²⁵ o'lgach, imperiya uning o'g'illari o'rtasida taqsimlanib, sharqiy yarmi Konstantinopol shahri bilan birga Arkadiyga o'tgan vaqtda tuzilgan deb hisoblaydi. Bolqon yarim orolidan va Egey dengizidagi ko'pdan-ko'p orollardan tashqari, Vizantiya imperiyasiga yana Kichik Osiyo, Suriya bilan Falastin, Misr, Mesopotamiya bilan Zakavkazening bir qismi, Qrimning janubiy qirg'oqlari kirar edi²⁶. Imperiyaning sharqiy qismi g'arbiy qismiga qaraganda ancha mustahkam bo'lib chiqqan ekan, buning asosiy sababi shuki, undagi iqtisodiy munosabatlar g'arbiy qismidagiga qaraganda ancha taraqqiy topgan va ancha mustahkam edi. Bu yerda Misrdagi Aleksandriya, Suriyadagi Antioxiya, Kichik Osiyodagi Smirna va Efes, Bolqon yarim orolidagi Konstantinopol va Fessalonika kabi rivoj topgan savdo-sotiq markazlari bor edi.

Osiyo Sharqi bilan olib borilgan qizg'in savdo ishlari uzilmadi, balki hatto kuchaydi, bu savdo Osiyoda III asrda kuchli yangi fors podsholigi – Sosoniylar podsholigi²⁷ vujudga kelgandan keyin ayniqsa kuchaydi. Sharqiy Rim imperiyasida quldorlik tuzumining o'zi ham G'arbiy imperiyadagidek keskin tushkunlikka uchramadi. Buning sababi avvalo shuki, imperiyaning sharqiy viloyatlarida, ayniqsa qishloq xo'jaligida quldorlik G'arbdagidek katta rol o'ynamadi. Sharqda qullar bilan bir qatorda qul bo'lmagan toifalar, ya'ni shaharlardagi erkin hunarmandlar va qishloqlardagi jamoachi dehqonlar katta o'rin tutar edi. Bu jamoachi dehqonlar davlat dehqonlari bo'la turib, qaramlik holatiga tushib qolgan bo'lsalarda (masalan, Suriya va Misrdagi «podsho dehqonlari») har holda ularning o'z yerlari, shaxsiy xo'jaligi bor edi, shunday qilib, ular qullardan anchagina farq qilar edilar. Hiyla ko'p sonli mustaqil dehqonlar qisman qadimiy ibtidoiy tuzumni saqlab qolgan bo'lib, Kichik Osiyo va Bolqon yarim orolida istiqomat qilar edilar.

Ellinizm madaniyatining o'zi ham yunon xalqining Yaqin Sharqdagi turli xalqlar bilan ko'p asrlar davomida qilgan aloqasining natijasi bo'lib, Vizantiyaning mustahkamligininig

²³ **Vizantiya imperiyasi** yoki **Sharqiy Rim imperiyasi** (lotincha: *Imperium Romanum*; grekcha: *Βασιλεία Ῥωμαίων*) — **Rim imperiyasi** parchalangach, uning iqtisodiy jihatdan rivojlangan sharqiy qismida vujudga kelgan davlat (IV-XV asrlar). Eng ravnaq topgan davrida uning tarkibiga Bolqon yarim orolining katta qismi, Kichik Osiyo, Suriya, Falastin, Misr, Kirenaika, Mesopotamiyaning bir qismi, G'arbiy Armaniston va Gurjiston, Xersones, Qibris va Krit orollari kirgan.

²⁴ **Konstantin I, Flaviy Valeriy, Buyuk Konstantin** (taxminan 285, Naissus — 337, Ankiron) — Rim imperatori (306—337). Davlat boshqaruvini bosqichmabosqich markazlashtirib borgan, oldingi diniy e'tiqod — butparastlikni saqlab qolgan holda, xristianlar cherkovini qo'llab-quvvatlab turgan. K.I. davridagi muhim voqealardan biri — 313 yildagi Milan edikta edi. Unga binoan, xristian diniga e'tiqod qiluvchilarga erkinlik berilib, cherkov va cherkov mulklari qaytarib berildi. 324—330 yillarda Vizantiya shahri o'rnida yangi poytaxt — Konstantinopolta asos solgan. K.I davrida uning g'alabalari sharafiga Rimdagi Zafar darvozasi qurilgan

²⁵ **Feodosiy I**, Buyuk (Theodosius) (taxminan 346—395) — Rim imperatori (379 yildan). 380 yil ortodoks xristianlik hukmronligini o'rnatgan, arianlar va majusiylarni quvg'in qilgan. Uning davrida Olimpiya o'yinlari (majusiylarga xos deb) bekor qilingan. Aleksandriya kutubxonasi va majusiylarning ko'plab ibodatxonalari yondirib yuborilgan.

²⁶ Qosimov E, Nuriddinov E, Mulladjanova R, Jahon tarixi qadimgi va o'rta asrlar davri, Toshkent, B – 235.

²⁷ **Sosoniylar** - Yaqin va O'rta Sharqda mil. III—VII-asrlarda hukmronlik qilgan eroniy sulola; kelib chiqishlari Porso viloyati (qarang Fors)dan bo'lib, Porsoning S. urug'idan bo'lgan 1 shohi Papakning otasi Soson nomi bilan atalgan. Papakning o'g'li Ardashir I S. davlatining asoschisi bo'lgan. S. sulolasining gullab yashnagan davri Shopur I, Yazdigard II, Feruz va Xusrav I Anushirvon davrlariga to'g'ri keladi

ma'lum darajada saqlanib turishiga imkon bergan sharoitlardan biri bo'ldi. Antik yunon tilidan farq qiladigan yunonlarning ellin tili Sharqdagi boshqa xalqlar tillarining ko'pgina belgilarini o'z ichiga olganligi, shahar tuzilishi o'sha qadimiy yunon shahar-davlat tuzilishining anchagina tomonlarini o'zida saqlab qolganligi, Yaqin Sharqdagi²⁸ turli xalqlarning turlicha diniy e'tiqodlari aralash-quralash bo'lib ketib, sharqiy xristian diniga ham ta'siri o'tganligi, bular o'rtasida qadimdan beri savdo aloqalarining mavjudligi – mana shularning hammasi O'rta dengizning sharqiy qismida yashovchi aholini bir-biriga yaqinlashtirdi, alohida bir yunon-Vizantiya xalqining vujudga kelishi uchun asos bo'lib xizmat qildi. Ammo ayrim viloyatlarning etnik, maishiy, diniy tafovutlari tamoman yo'q bo'lib ketmagan edi, Vizantiyaning bundan keyingi butun bir tarixida bu narsa keskin sezilib turdi. Sharqiy imperiyaning yuqorida qayd qilib o'tilgan xususiyatlari natijasida uning varvarlarga bo'lgan munosabatlari ham boshqacha bir harakterga ega bo'ldi.

Vizantiya G'arbiy imperiyaga o'xshab varvarlar tomonidan bosib olinmadi ham, yashashdan to'xtamadi ham. Jumladan, Vizantiya german qabilalari – vestgotlar, ostgotlarning va boshqa qabilalarning hujumlariga bardosh berdi, bu qabilalar esa Vizantiyadan g'arb tomon kirib borib, u yerda o'zlarining varvarlik qirolliklarini tuzdilar. Vizantiya imperiyasida hali V-VI asrlarda ham quldorlik tuzumi saqlanib qolgan edi²⁹. VI asrda Vizantiya hatto bu tuzumni varvarlar tomonidan bosib olingan g'arbiy viloyatlarda tiklashga harakat qildi. Biroq undan keyingi VII-VIII asrlarda Vizantiya qadimgi Rimga xos bo'lgan ijtimoiy va siyosiy an'analarni o'zida saqlab, ilgarigidek «Romeya davlati»ligicha, qolib kelayotgan bo'lsada, uning ijtimoiy tuzumi feodalizm tomon tezlashib bormoqda edi. Oqibat-natijada Vizantiya ham, «varvarlashtirilishdan» qochib qutulmadi, bu narsa Bolqon yarim oroliga juda ko'pdan-ko'p slavyan qabilalarining kelishida namoyon bo'ldi.

Slavyanlar qisman Bolqon yarim orolidagi bir qancha hududlarni bosib olib, bu yerda (G'arbda bo'lgani singari Bolgariya, Serbiya, Xorvatiyani barpo qildilar), kisman Vizantiya qo'lida saqlanib qolgan hududlarga dehqon-mustamlakachi bo'lib qochib keldilar va bu yerga o'zlari bilan birga ibtidoiy-jamoa tuzumi tartiblarini olib keldilar. Shunday qilib, shuni e'tirof etish mumkinki, oqibat-natijada germanlar G'arbiy Rim imperiyasiga nisbatan qanday rol o'ynagan bo'lsalar, slavyanlar ham Vizantiyaga nisbatan (ozgina farq bilan) xuddi shunday rol o'ynadilar. U yerda ham, bu yerda ham varvarlarning kelishi quldorlik tuzumining qulashiga va ijtimoiy feodal munosabatlarning rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratilishiga yordam berdi.

Yustinian davrida Vizantiyaning kengayishi. Vizantiya hali G'arbdagi varvar qirolliklariga, shimoldagi slavyan qabilalariga va O'rta Sharqda yangi fors (Eron) podshohligiga keskin ravishda qarama-qarshi turuvchi quldorlik «Rim imperiyasi» mavjud bo'lgan davrda, VI asrda imperator Yustinian hukmronlik qilgan vaqtda eng katta muvaffaqiyatga erishdi. Yustinian 527—565 yillarda hukmronlik qildi³⁰. U atoqli ma'mur

²⁸ **Yaqin Sharq** — Osiyoning g'arbiy va jan.g'arbiy hamda Afrikaning shim,sharqiy qismidagi hududlarning nomi. Yaqin Sharqda Misr, Sudan, Bahrayn, Birlashgan Arab Amirliklari, Iordaniya, Iroq, Isroil, Falastin, Kipr, Quvayt, Livan, Saudiya Arabistoni, Suriya, Turkiya, Ummon, Yaman, Qatar kabi davlatlar va amirliklar joylashgan. G'arb adabiyotlarida Yaqin Sharq hududini Eron va Afg'oniston bilan birga O'rta Sharq deb atash qabul qilingan. XIX-asr va XX-asr boshlarida Yaqin Sharq tushunchasiga Usmonli turk imperiyasi, jumladan, Bolqon yarim orol ham kiritilgan.

²⁹ Qosimov E, Nuriddinov E, Mulladjanova R, Jahon tarixi qadimgi va o'rta asrlar davri, Toshkent, B – 236-237.

³⁰ Qosimov E, Nuriddinov E, Mulladjanova R, Jahon tarixi qadimgi va o'rta asrlar davri, Toshkent, B – 237.

edi, qonun chiqaruvchi edi, u imperiyaning sharqiy chegaralarinigina emas, balki g'arbiy chegaralarining ham anchagina qismini tiklagan kishi edi. U o'zidan oldin o'tgan Feodosiy sulolasi o'rniga kelgan yangi sulolaning vakili edi. Uning amakisi imperator Yustin I ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, illiriyalik savodsiz bir dehqon bo'lib, harbiy xizmatda shuhrat qozonganda, armiya uni imperator qilib ko'targan ekan. U Yustinianni o'ziga yordamchi qilib olgan, Yustinian³¹ amakisining aksicha rim-vizantiya ta'limini juda yaxshi bilgan. Vizantiya varvarlarning (germanlar, slavyanlar va boshqalarning) hujumini qaytarib, o'zi ularga qarshi hujumga o'tgan bir davrda Yustinian imperatorlik qila boshladi.

Yustinian o'z oldiga imperiyaning ilgari g'arbiy chegaralarini tiklashni vazifa qilib qo'ydi. Ilgari G'arbiy imperiya hududida yaqindagina vujudga kelgan varvar qirolliklarining tarqoq va kuchsizligidan foydalanib turib, Yustinian o'z rejasini qisman amalga oshirishga muvaffaq bo'ldi. Uning sarkardalari Velizariy va Narses Shimoliy Afrikadagi Vandal qirolligini (534 y.), Italiyadagi Ostgot qirolligini (555 y.)³² va Ispaniyaning janubiy qig'og'ini (Betikann) bosib oldi. Shunday qilib, O'rta dengiz vizantiyaliklar uchun yana erkin harakat qiladigan dengiz bo'lib qoldi. Zamondoshlar nazarida imperiya go'yo Avgust va Trayan davridagi «baxtli kunlarga» yana qaytgandek tuyular edi³³. Lekin yuqorida ko'rsatib o'tilganidek, gotlarga qarshi olib borilgan urush natijasida butun Italiya tamomila xarob bo'ldi va bu urush imperiyaning o'zini ancha mablag' sarflashga majbur etdi. Ikkinchi tomondan, Ispaniyani bosib olib, ularni Vizantiyaga qo'shib olishning o'zi vaqtinchalik bo'lib chiqdi. Aslida O'rta dengiz Sharqiy qismi bilan G'arbiy qismi o'rtasidagi iqtisodiy aloqa bu vaqtda to'xtab qolgan edi. G'arbiy german qirolliklari umuman olganda Vizantiyani G'arbda bosib olgan yerlarning ko'pchilik qismidan siqib chiqarishga qurbi etar edi. Shu bilan bir vaqtda Sharqning o'zida ham Vizantiyaning dushmanlari ko'p edi. Yustinian o'z davlatining shimoliy chegaralarini qisman xunlar hujumidan, qisman slavyanlar siquvidan himoya qilishga juda zo'r berdi. Bolqon yarim orolida bir-biriga yondosh ravishda uch qator qal'alar qurildi. Ammo bu mudofaa to'siqlari slavyanlarning Bolqon yarim oroliga qarab siljishlarini tugata olmadi.

Slavyanlarning ko'pi imperiya yarim orolga ittifoqchi – federatlar sifatida joylashtirishga majbur bo'ldi. Boshqalari hatto Bolqon yarim orolining janubida – Makedoniyaga va Egey dengizi bo'ylariga kolonist-yer egalari sifatida joylashtirildi. Yustinian imperiyaning Qrimning janubiy qirg'og'idagi va qisman, Zakavkazedagi yerlarini qaytarib oldi. Lekin u Mesopotamiyaning bir qismini Eron shohiga berishga va sulh tuzilganidan keyin unga katta-katta pul to'lab turishga majbur bo'ldi. Shunday qilib, Yustinianning ulug' davlat tuzish siyosati bir qadar muvaffaqiyatli natijalar berdi, xolos.

³¹ **Flavius Piter Sabbatius Yustinian** (lat. *Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus* , qadimgi yunoncha Pinos nanos Sina (yaxshiroq tanilgan) **Yustiniy qadimgi yunoncha** 'Iosunianōs A') yoki **Buyuk Yustinian** (qadimgi yunoncha Lagas 'Idosunos ; 482/483), Tauresius, **Yuqori Makedoniya - 565 yil 14 noyabr , Konstantinopol**) - **Vizantiya imperiyasining imperatori , 527 yil 1 avgustdan 565 yilda vafotigacha hukmronlik** qilgan , uning hukmronligi davri Vizantiyaning birinchi **eng yuqori gullash** davri bilan belgilangan. .

³² **Ostgotlar** (Ostgothi), ostrogotlar (Ostrogothi), greytunglar (Greutungi) — german kabilasi, gotlarning sharqiy tarmog'i. III-asrda Qora dengiz bo'yidagi dashtlar. Dnepr bilan Don oralig'i, qisman Qrimga kelib joylashganlar. IV-asrning 2-yarmida Er-manarix boshchiligida qudratli qabila ittifoqi barpo etishgan, bu ittifoq O.dan tashqari, boshqa german, shuningdek, skif-sarmat va slavyan qabilalarini birlashtirgan. 375 yil bu ittifoq gunnar tomonidan tor-mor keltirilgan. O.ning asosiy qismi gunnar bilan birga g'arbiga yo'l olib, Pannoniyaga joylashgan. V-asr o'rtasida Attila vafotidan so'ng, O. gunnlarga qarshi qo'zg'olon ko'tarib ularning hukmronligidan xalos bo'lganlar.

³³ Qosimov E, Nuriddinov E, Mulladjanova R, Jahon tarixi qadimgi va o'rta asrlar davri, Toshkent, B – 238-239.

Shunday bo'lsada, uning vaqtida imperiyaning chegaralari ancha kengaydi. Keyingi vaqtlarda Vizantiya imperiyasi bunday yutuqlarga hech bir erisha olmadi.

Cherkovlarning ajralib ketishi. XI asr o'rtalarida Vizantiya cherkovining hayotida ikkinchi bir muhim voqea – Rim papasi bilan ajrashish yuz berdi. Bir tomondan, Konstantinopolning Italiya bilan aloqasi susayib ketishi, ikkinchi tomondan, G'arbda Rim papalari siyosiy qudratining kuchayishi shunday oqibatlarga olib keldiki, o'sha vaqtgacha yagona bo'lib kelgan xristian cherkovi g'arbiy-katolik va sharqiy-provaslavga ajralib ketdi. Bu vaqtga kelib ularning diniy marosimlari, toat-ibodat tili va boshqarnsh tuzumining o'zi ham (g'arbda – papa va. kardinallar, Sharqda – poytaxt shahar Konstantinopolning patriarxi boshchiligidagi patriarxlar) ancha o'zgarib ketdi. Cherkovlardagi ajralinsh 1054 yilda, Rim papasining legatlari, ya'ni elchilari yunon cherkovini rim cherkovi bilan aloqa qilishini rad etib, Konstantinopolni tashlab chiqib ketgan paytdan boshlandi. Bunga javoban Konstantinopol patriarxi Rim cherkovi bilan uning boshlig'i papaga la'nat o'qidi.

Xulosa qilib aytish mumkinki Vizantiya imperiyasi Konstantin Buyuk, Yustinian hukmronligi davrlarida eng qudratli davlatga aylandi. G'arb va Sharq bilan aloqalari kuchaydi. Shunday qilib, Yustinianning ulug' davlat tuzish siyosati bir qadar muvaffaqiyatli natijalar berdi, xolos. Shunday bo'lsada, uning vaqtida imperiyaning chegaralari ancha kengaydi. Keyingi vaqtlarda Vizantiya imperiyasi bunday yutuqlarga hech bir erisha olmadi. Vizantiyada Cherkov muhim vazifani bajargan bo'lsa, keyinchalik papa bilan ajralishlar yuz berdi. Vizantiya imperiyasi turli ko'chmanchi qabilalarining hujumlari natijasida tugatildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

8. Salimov T.O', Jahon tarixi (Yevropa mamlakatlari V-XV asrlarda), Toshkent, "Unoversitet", 2014 – yil, 252-256 b.
9. Qosimov E, Nuriddinov E, Mulladjanova R, Jahon tarixi qadimgi va o'rta asrlar davri, Toshkent, 2013 – yil, 235-258 b.
10. Firdavs Ulug'bek o'g', S., & Fayzullojon o'g'li, R. J. (2023). GEOSIYOSIY JARAYONLARDA O 'RTA OSIYODA BUYUK BRITANIYA VA ROSSIYA MANFAATLARI DOIRASINING TO 'QNASHUVI VA UNING ASOSIY SABABLARI. ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDA INNOVATSIYA , 3 (35), 170-174.
11. Семенов В. Ф. Ўрта асрлар тарихи. Педагогика институтлари учун. – Т.: Ўқитувчи, 1973.
12. Крюков М.В., Переломов Л.С., Сафронов М.В., Чебоксаров Н.Н. Ладынин И.А. и др. История древнего мира: Восток, Греция, Рим. – М., 2005.
13. Sattorov, F., Abdiyeva, O., & Boboraxmatova, D. (2022). MIRZO ULUG'BEK TARJIMAI HOLI VA ULUG'BEK QABRINING OCHILISHI VA UNING TAVSIFI MASALALARI. *Ijtimoiy fanlar, falsafa va madaniyat Evrosiyo jurnali* , 2 (11), 259-270.
14. История Византия, т, – 1 – 3 М., 1967.